

Rozwój społeczności lokalnej - historyczne i współczesne uwarunkowania pracy środowiskowej z osobami i rodzi- nami zagrożonymi alkoholizmem oraz przemocą w rodzinie

Prof. dr hab. Bohdan Skrzypczak

Uniwersytet Warszawski

Wykład wygłoszony podczas szkolenia wolontariuszy i pracowników ośrodków pomocy społecznej z Beskidu Niskiego w zakresie metod pracy środowiskowej z osobami i rodzinami zagrożonymi alkoholizmem oraz przemocą w rodzinie w dniu 25 maja 2019r. w Transgranicznym Centrum Wymiany Kulturalnej w Dukli.

Spis treści

Wstęp	3
1. Wspólnotowe uwarunkowania aktywności społecznej i obywatelskiej	4
1.1. Wspólnota lokalna – społeczne marzenie	4
1.2. Lokalność – mała ojczyzna	5
2. Rozwój społeczności lokalnych – strategia „od ludzi do rozwiązania problemu”	6
2.1. Historyczne inspiracje pracy ze społecznością lokalną	6
2.2. Lokalne uwarunkowania rozwoju społecznego	7
3. Najważniejsze kierunki i modele rozwoju społeczności lokalnych.....	8
4. Metodyka pracy społecznościowej.....	9
5. Edukacja środowiskowa i lokalna	11
6. Ośrodki i nurty pracy społecznościowej w Polsce.....	13
Bibliografia	15

Szkolenie zorganizowało Stowarzyszenie „Dla Równości” przy współpracy Urzędu Gminy w Dukli, MOPS w Dukli, Transgranicznego Centrum Wymiany Kulturalnej w Dukli i Stowarzyszenia Przyjaciół Cergowej, dzięki wsparciu finansowemu Regionalnego Ośrodka Polityki Społecznej w Rzeszowie.

Pomysł wydarzenia – Mirosława Widurek – Stowarzyszenie „Dla Równości”.

Projekt graficzny, skład komputerowy i druk – Marek Widurek – Stowarzyszenie „Kultura Karpat”.

Nakład 80 egzemplarzy.

Wstęp

Nadużywanie napojów alkoholowych stanowi aktualnie jeden z najpoważniejszych problemów społecznych naszego regionu. Zjawisko to dotyka wielu mieszkańców powiatów: krośnieńskiego, jasielskiego, sanockiego i leżajskiego, bez względu na płeć, wiek i status intelektualny. Jego rozmiar i niszczycielskie działanie daje się zaobserwować wśród podopiecznych pomocy społecznej. Nadmierne spożywanie alkoholu bardzo często wynika z nieumiejętnego radzenia sobie z problemami, jakie niesie życie. Bardzo ważnym skutkiem nadużywania alkoholu jest pogorszenie się sytuacji ekonomicznej i społecznej rodziny. Choroba alkoholowa pociąga za sobą szereg konsekwencji dla wszystkich członków rodziny. Rodziny te przeżywają często kłopoty materialne, które mogą doprowadzić do trwałego ubóstwa, nerwic oraz przemocy w rodzinie i innych negatywnych zjawisk. Poważnym problemem w podejmowaniu działań w tym kierunku jest bierna postawa ludzi uzależnionych od alkoholu. Podopieczni mają w większości postawy roszczeniowe.

Ilość udzielonych świadczeń dla rodzin i osób uzależnionych od alkoholizmu i zagrożonych alkoholizmem														
Powiat Krośnieński (7 wybranych gmin)	Gmina Chorkówka		Miasto i Gmina Dukła		Miasto i Gmina Iwonicz-Zdrój		Miasto i Gmina Jedlicze		Gmina Korczyna		Gmina Krościenko Wyżne		Gmina Miejsce Piastowe	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
	47	40	27	8	8	6	95	94	17	22	19	12	8	13
Powiat Jasielski (7 wybranych gmin)	Gmina Dębowiec		Gmina Krempna		Gmina Nowy Żmigród		Gmina Osiek Jasielski		Gmina Brzyska		Gmina Skołyszyn		Gmina Tarnowiec	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
	22	21	24	20	31	28	18	16	27	22	11	15	13	16
Powiat Sanocki (7 wybranych gmin)	Gmina Besko		Gmina Bukowsko		Gmina Komańcza		Gmina Sanok		Gmina Tyrawa Wołoska		Gmina Zarszyn		Gmina Zagórz	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017
	18	17	15	17	21	24	33	36	12	9	12	11	23	19

W naszym regionie bardzo ważnym podmiotem realizującym zadania z zakresu pomocy osobom uzależnionym od alkoholu i zagrożonym alkoholizmem, pomocy rodzinie, przeciwdziałania przemocy są organizacje pozarządowe. Stąd potrzeba zwiększania kompetencji osób-wolontariuszy pracujących w tych środowiskach.

1. Wspólnotowe uwarunkowania aktywności społecznej i obywatelskiej

Świat społeczny stoi przed dwiema możliwościami - jedną jest atomizacja zbiorowości społecznych, stan ich społecznego rozproszenia, to, co tak charakterystycznie występuje w najbardziej zagęszczonych aglomeracjach współczesnych. Drugą możliwością jest odnowienie społeczności, w której elementy wspólnoty kulturowej, wzajemnych zależności wynikających z organizacji społecznej, byłyby znów stopione w jedną więź społeczną.

Wspólnotę lokalną można rozumieć jako fragment społeczeństwa tworzący całość kulturową, będący jednocześnie funkcjonalną przestrzenią, która jest przedmiotem identyfikacji i długotrwałej integracji między skupionym na niej zespołem wartości materialnych, estetycznych i symbolicznych a konkretną społecznością. Dzięki temu owa społeczność może na tym obszarze zaspokajać spontanicznie swe różnorodne potrzeby z zakresu kultury, osiągając poczucie integracji społecznej i możliwości rozwoju. Co najważniejsze, wartość obszaru kulturowego zawdzięcza nie tyle obiektywnie wysokim walorom przestrzeni, ale istnieniu grupy ludzi, którzy się z nim się identyfikują i w nim działają.

1.1. Wspólnota lokalna – społeczne marzenie

Pragnienie wspólnoty opiera się na dążeniu do społecznej całości i identyfikacji, oznacza brak egoistycznej rywalizacji cechującej nowoczesne społeczeństwo. *Ideal wspólnoty stawia jedność ponad różnicę, bezpośredniość ponad mediację, współodczuwanie ponad uznanie ograniczeń własnego rozumienia innych z ich punktu widzenia*¹. Wspólnota jest marzeniem, wyrażającym pragnienie transparentnych związków opartych na społecznej bliskości, które wywołuje pozytywne skojarzenia, związane ze „swojskością”, akceptacją, emocjonalną bliskością i ciepłem. W obrębie wspólnoty jednostki są zakorzenione w silnej społecznej sieci krewnych i przyjaciół, z którymi buduje bliskie więzi emocjonalne poprzez relacje „twarzą w twarz”. *Ludzie żyjący we wspólnocie należą wzajemnie do siebie i czerpią korzyści oraz posiadają i użytkują wspólnie dobra*². Występuje w roli synonimu raju utraconego, do którego mamy nadzieję kiedyś powrócić. *Wspólnota to przede wszystkim ciepłe miejsce, przytulne i wygodne. Jest jak dach, pod którym chronimy się przed ulewnym deszczem, jak kominek, przy którym w mroźny dzień grzejemy dłonie. Tam na ulicy czują się wszelkiego rodzaju niebezpieczeństwa; gdy wychodzimy, musimy być czujni, uważać, z kim rozmawiamy, w każdej chwili mieć się na baczności (...). We wspólnocie wszyscy się dobrze nawzajem rozumiemy, wierzymy w to co słyszymy; na ogół czujemy się swojsko (...). We wspólnocie możemy nawzajem liczyć na życzliwość. Jeśli się potkniemy i upadniemy, inni pomogą nam stanąć z powrotem na nogi. (...) Powinnością wspólnoty jest pomoc wzajemna, mamy więc prawo się spodziewać, że pomoc, której potrzebujemy nadejdzie*³. Jawi się ona więc jako normatywny ideał, który wskazuje, jak powinny być zorganizowane relacje społeczne.

Wspólnoty bywają także silnie krytykowane. Iris Marion Young podkreśla, że *marzenie to jest zrozumiałe, ale politycznie problematyczne, gdyż ludzie nim motywowani będą próbować tłumić występujące pomiędzy nimi różnice lub domyślnie wykluczać ze swoich grup politycznych osoby, z którymi się nie identyfikują*. Często spotykana jest też krytyka wspólnoty jako ostoi zaściankowości i tradycjonalizmu. Erich Fromm⁴ wskazywał z kolei, że ludzie funkcjonujący we wspólnotowej izolacji mają tendencję do zachowań irracjonalnych i impulsywnych, są podatni na demagogię i wpływy ruchów totalitarnych. Tłumi ona indywidualność i narzuca jednostce określony system wartości. Wspólnota stanowi ostoję autentyczności, jakiej poszukują jednostki w społeczeństwie. Jednak trudno w jej obrębie mówić o indywidualnej wolności, jednostka znajduje się bowiem pod wpływem sił, które ją przerastają i które przeciwstawiają się jej twórczej aktywności. Ważne jest wspólne w nim przebywanie i użytkowanie. Spoiwem jest kapitał społeczny członków społeczności, który:

- ułatwia współdziałanie w obrębie grup i organizacji w celu realizacji wspólnych interesów⁵. *Nie jest pojedynczą jednostką, ale całością wielu różnych jednostek posiadających dwie wspólne cechy: Wszystkie one zawierają pewne aspekty struktury społecznej oraz ułatwiają działania indywidualów, którzy znajdują się wewnątrz struktury*⁶

¹ Young I. M., *Ideal wspólnoty i polityka różnicy*, „Praktyka Teoretyczna” 2010, nr 1., s. 1.

² Tönnies F., *Wspólnota i stowarzyszenie*, PWN, Warszawa 1988, s. 46.

³ *Wspólnota. W poszukiwaniu bezpieczeństwa w niepewnym świecie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2008, s. 6-7.

⁴ Fromm E., *Ucieczka od wolności*, Wydawnictwo, Czytelnik, Warszawa 2000.

⁵ Fukuyama F., *Wielki wstrząs: natura ludzka a odbudowa porządku społecznego*, H. Komorowska, K. Dorosz (tłum.), Bertelsmann Media, Warszawa 2000, s. 20.

⁶ Coleman J.S., *Foundation of Social Theory*, Harvard University Press. Cambridge 1990, s. 302

- pozwala poszczególnym jednostkom pozyskać ważne i trudno dostępne im zasoby, Jest to *zespół rzeczywistych lub potencjalnych zasobów, które są połączone z posiadaniem trwałej sieci bardziej lub mniej zinstytucjonalizowanych związków wspólnych znajomości lub identyfikacji*⁷

*Stosując określenie kapitał społeczny – pisał już w 1912 r wizytator szkolny D. Hanifan - odnoszę go do powszechnego rozumienia kapitału, ale do jego sensu w przenośni. Nie chodzi tu o realny majątek, osobistą własność czy też odłożoną gotówkę, ale raczej o to, co czyni owe konkretne rzeczy użytecznymi w większości codziennych sytuacji. Czyli o pomyślność, wspólnotę, wzajemną sympatię i społeczne relacje między grupami jednostek i rodzinami*⁸.

Wymienione w powyższych definicjach części składowe wspólnoty można potraktować jako pedagogicznie wytyczne mówiące jak skonstruować społeczeństwo, które chroni swych członków przed sobą nawzajem. Bowiem jak pisał Amitai Etzioni: *Jedynie wspólnota, która jest wrażliwa na wszystkie „prawdziwe potrzeby” swych członków – zarówno ze względu na treść jej rdzennych i zarazem podzielanych wartości, jak i na społeczne formy- może zminimalizować konieczne do utrzymania porządku sankcje i związane z autonomią niebezpieczeństwa. (...) Choć jest całkiem prawdopodobne, że w pełni autentyczna wspólnota stanowi utopijną wizję to jednak wizja ukierunkowana na osobiste i zbiorowe wysiłki podejmowane przez uczestników życia społecznego i do jej zrealizowania może przybliżyć*⁹.

1.2. Lokalność – mała ojczyzna

Zmienia się też pojmowanie innej kluczowej dla nas kategorii poznawczej jaką jest dla naszych rozważań lokalność. Stała się ona współcześnie przedmiotem szczególnego zainteresowania nauk społecznych proponujących zredefiniowanie tego pojęcia, wiążanego dotąd głównie z kulturą tradycyjną, a więc sprowadzanego tylko do terytorium (realnej przestrzeni). W nowoczesnych społeczeństwach, wewnętrznie zróżnicowanych i wplecionych w różnorodne konteksty medialne, ztraca rację bytu rozumienie lokalności jako kategorii wyłącznie przestrzennej, która stanowi paradygmat tradycyjnej społeczności lokalnej. Pewnego typu „unieważnienie terytorium” charakterystyczne doby Internetu, inspirowane i przyspiesza proces nawiązywania kontaktu przez jednostki rozproszone w wielorakiej przestrzeni. Nowe formy elektronicznej komunikacji wyzwalaają „proces wytwarzania sąsiedztw wirtualnych, zdefiniowanych już nie przez terytorialne granice czy kryteria administracyjne. Choć owym sąsiedztwom „pozornie brakuje więzi typu face-to-face, a więc bezpośredniej interakcji społecznej, ale ich siła polega na czymś innym na umiejętności mobilizowania i przekształcania relacji między ludźmi w ich przestrzeniach życia.

Znaczący wpływ na przemodelowanie i redefinicję tego pojęcia wywarł Arjun Appadurai¹⁰, autor koncepcji „wytwarzania lokalności” jako struktury odczuwania, która kieruje nas w stronę wytwarzania sąsiedztw wirtualnych lub medialnie zapośredniczonych. Z jednej strony eksponuje on proces „wytwarzania lokalności” jako niezbędnego współcześnie elementu kształtowania tożsamości, z drugiej – procesu lokalnego przyswajania globalnie przekazywanych treści, który ujawniając aktywność odbiorców prowadzi do powstawania wspólnoty wyobraźni¹¹.

Odmiernym sposobem rozumienia lokalności jest jej ideologizacja. Polega ona na wykorzystywaniu idei lokalnej do popularyzowania wybranych elementów tradycji w celu zintegrowaniu lokalnej zbiorowości. Wykorzystujemy kulturę do obrony wspólnoty lokalnej i manifestowania jej odrębności. Z jednej strony jest to rodzaj ideologii wspólnoty określanej mianem nowego lokalizmu, który w odróżnieniu od tradycyjnego jest otwarty na świat, na kontakty, a nie jak dawniej izolację. Drugie ideowe podejście do lokalności przejawia się dążeniem do kreowania „małych ojczyzn”. Obie idee zakładają, że można dzięki nim uruchamiać instytucjonalne działania służące „praktykowaniu lokalności” lub jej reaktywowaniu. Ten sposób ideowego myślenia nazywany kulturą pragmatyką¹² jest często silnie powiązany z działaniami socjotechnicznymi bowiem zawiera takie aktywności wywołanie z góry założonych postaw i zachowań, które razem składają się na tożsamość lokalną. Uczynienie z lokalności instrumentalnej formy praktyki kulturowej prowadzi do komercjalizacji tożsamości i w przeróżnych wymiarach, od politycznego i kulturowego po turystyczny czy ekonomiczny.

W tej wspólnotowej strategii tworzenia lokalnej tożsamości kluczową rolę ma pojęcie „znaczącego miejsca”. Może mieć ono charak-

⁷ Bourdieu P., *The forms of capital, w: Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, (ed.) Richardson J., Greenwood, New York, 1986, s. 248.

⁸ Hanifan L.J. (1916), The rural school community center, “Annals of the American Academy of Political and Social Science”, Vol. 67, s.130.

⁹ Etzioni A., *Wspólnota responsywna: perspektywa komunitariańska*, [w:] *Komunitarianie. Wybór tekstów*, P. Śpiewak (red.), Fundacja ALET-HEIA, Warszawa 2004, s. 182.

¹⁰ A. Appadurai, *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, tłum. Z. Pucek, Kraków: Universitas, 2005.

¹¹ J. Hajduk-Nijakowska, *Od realności do wirtualności, czyli o sposobach rozumienia lokalności w badaniach kulturowych*, Tematy z szewskiej, „Lokalność” 1 (7)

¹² Cz. Robotycki, *Historia – folklor – tradycja a kwestia „małej ojczyzny”*, [w:] Rybotycki C., *Nie wszystko jest oczywiste*, Kraków: Universitas, 1998, s. 47.

ter historyczny, a więc być ważne dla pamięci danej społeczności, ale może być przestrzenią zaangażowanego spotkania z innymi ludźmi. Wspólną cechą obu podejść dążenie do wywoływania w ludziach emocji. „Znaczące miejsca” czy inaczej mówiąc „przeżywana przestrzenność” oznacza miejsca niezbędne do podtrzymywania i emocjonalnego kształtowania poczucia tożsamości danej zbiorowości. Znaczącą i ważną ideą wspólnotową i lokalną jest Mała Ojczyzna. Rozumiana może być jako „terytorium rodzinne” (krajem rodziców i przodków), ale także jako „moje miejsce” (przestrzeń ważnych osobistych lub społecznych doświadczeń i przeżyć). W każdej z tych postaci – jak zauważał Stanisław Ossowski - mała ojczyzna jest przedłużeniem osobowości, tworzywem, za pomocą którego ludzie mogą kształtować utraconą pamięć, tożsamość, wolność czy obywatelskość. *Oznacza to m. in. bycie-u-siebie, pełną i godną obecność w określonym miejscu i czasie, a równocześnie – obowiązek uczestnictwa, tj. utrwalania, zmieniania i ulepszania istniejących warunków*¹³.

2. Rozwój społeczności lokalnych – strategia „od ludzi do rozwiązywania problemu”

W swoim podstawowym sensie „praca na rzecz społeczności lokalnej” polega na: aktywnym angażowaniu ludzi w sprawy dotyczące ich życia i skupia się na tworzeniu relacji pomiędzy indywidualnymi osobami, a grupami i instytucjami kształtującymi ich codzienne doświadczenia¹⁴ inaczej mówiąc na *procesie wspierania ludzi w podejmowanych wspólnie działaniach na rzecz ulepszenia własnego środowiska*¹⁵. Jest to proces polegający na rozwoju, będący doświadczeniem zarówno zbiorowym, jak i indywidualnym. Bazuje na przekonaniu o równości i partnerstwie między zaangażowanymi stronami. Opiera się o lokalną - co rzadko się zauważa - edukację społeczną (*community education, community development learning*), polegającą na dzieleniu się umiejętnościami, świadomością, wiedzą i doświadczeniem w celu doprowadzenia do zmiany.

2.1. Historyczne inspiracje pracy ze społecznością lokalną

Tradycja stosowania scharakteryzowanej powyżej społecznościowej strategii mobilizacji sił i zasobów lokalnego środowiska sięga schyłku XIX w. Najczęściej za początek tego nurtu uznaje się powstanie w 1884 r. pierwszej nowoczesnej instytucji społecznościowej Toynbee Hall w Londynie, która zorganizowana była w formie Settlement University¹⁶. Było to mikro osiedle położone w trudnej dzielnicy, w którym czasowo osiedlili się i działali „ludzie dobrej woli” (najczęściej przedstawiciele wolnych zawodów, dziennikarze, prawnicy, akademicy, studenci). Pomysł powołania pierwszego settlementu zrodził się wśród profesorów Uniwersytetu Oxfordzkiego, a zrealizowania idei podjęło się małżeństwo Samuel i Henrieta Barnett¹⁷. Charakterystycznym sposobem wyróżniającym działania tej instytucji było oparcie się na *wzajemnościowej relacji* pomiędzy wykształconymi rezydentami a mieszkańcami. W codziennych kontaktach wszyscy byli przecież sąsiadami. Stosunki cechowała równość i bliskość pozbawiona hierarchii, za to nacechowana sympatią i współodczuwaniem. Obie strony dawały i uczyły się od siebie nawzajem. Dzielenie się doświadczeniami, zrozumienie i wynikająca z tego motywacja do samodzielnego działania okazywały się bardziej cenne dla mieszkańców niż pomoc materialna.

Innym ważnym wyróżnikiem sposobu działania settlementów była aktywność na polu publicznym/politycznym. Rezydenci, a za ich przyczyną mieszkańcy włączali się w działalność różnego typu instytucji lokalnych (rady miejskie, komisje szkolne, rady kościelne, komisje społeczne), by poprzez nie wpływać na rozwiązania spraw lokalnych. Angażowali się także w sprawy publiczne na szerszym forum m. in. poprzez kontakty z posłami lub petycje do Izby Gmin. Settlementy stały się ważnym rzecznikiem reform społecznych, istotnym graczem przy konstruowaniu pierwszych rozwiązań z zakresu polityki społecznej np. ustawa o zabezpieczeniu na starość z 1908 r.¹⁸.

Metoda pracy ze społecznością w początkowym okresie swego rozwoju najwięcej zawdzięcza postaci Jane Addams (1860-1935), która na bazie pierwszego w USA settlementu Hull House w Chicago stworzyła swoiste laboratorium, w którym codzienna praca/współbycie w

¹³ Theiss W., *Edukacja środowiskowa – wprowadzenie*, [w:] *Edukacja i animacja społeczna w środowisku lokalnym*, W. Theiss, B. Skrzypczak (red.), Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa 2006, s. 14.

¹⁴ National Standards Board for Community Work Training & Qualification (Krajowa Rada Norm dla Szkoleń i Kwalifikacji dot. Pracy w Społecznościach Lokalnych).

¹⁵ A. Twelvetrees, *Community work* (1st edn), Macmillan. Basingstoke 1982, s.1.

¹⁶ J. A., Trolander, *Professionalism and Social Change: From the Settlement House Movement to Neighborhood Centers, 1886 to the Present*, Columbia University Press, New York 1987.

¹⁷ A. Briggs, A. Macartney A., *Toynbee Hall. The first hundred years*, Routledge and Kegan Paul, London 1984; S., Meacham, *Toynbee Hall and Social Reform 1880–1914. The search for community*, Yale University Press, New Haven 1987.

¹⁸ Hulewicz J., *Zarys dziejów pracy kulturalno-oświatowej*, cz.1., Warszawa 1960, s. 140-142.

społeczności łączyła się z zaawansowaną refleksją metodyczną¹⁹ i badaniami naukowymi²⁰. Działalność Addams związana była bezpośrednio z kształtowaniem się słynnej chicagowskiej szkoły socjologicznej. Ważnym fundamentem programowym konstytuującym to środowisko był pragmatyzm (Charles Peirce i Williams James) głoszący meliorizm, czyli możliwość racjonalnego ulepszenia rzeczywistości społecznej. Społeczno-pedagogiczne rozwinięcie idei pragmatyzmu stanowiła działalność Johna Deweya, który odrzucał tezę, że poznający jest jedynie biernym obserwatorem, ponieważ poznanie jest interakcją podmiotu ze środowiskiem. Według Deweya tylko poprzez wspólne działanie można właściwie ukierunkować uczących się, nie narzucając, a jedynie wskazując im właściwą drogę.

W 1956 r. ONZ przyjęła następującą definicję *community development*. *Rozwój społeczności lokalnej jest formą postępowania służącego połączeniu wysiłków mieszkańców danej społeczności z wysiłkami organów państwa, które wspólnie zmierzają do poprawy sytuacji ekonomicznej, społecznej i kulturalnej zbiorowości oraz włączenia w życie kraju i umożliwienia pełnego rozwoju*²¹. Takie podejście do pracy w społeczności lokalnej zakłada współistnienie dwóch istotnych elementów: aktywnego uczestnictwa mieszkańców w działaniach zmierzających do poprawy poziomu życia oraz podejmowanie tych działań (w miarę możliwości) z własnej inicjatywy. Zadaniem instytucji i służb społecznych jest wspomaganie wysiłków jednostek oraz inicjatyw pomocy wzajemnej oraz zwiększanie ich skuteczności. Programy dotyczyć powinny głównie społeczności lokalnych, ponieważ ludzie zamieszkujący wspólnie na jakimś terytorium mają wspólne problemy. Dlatego też często stawiamy znak równości pomiędzy pojęciami rozwoju społecznego i rozwoju społeczności lokalnej.

Z. T. Wierzbicki napisał: „aktywizacja i rozwój społeczności lokalnych jest działalnością ludzi zamieszkałych na danym terytorium, którzy wspólnym wysiłkiem pragną zaspokoić swe potrzeby oraz poprawić zarówno warunki swojego życia, jak i warunki bytowania grupy lokalnej, głównie poprzez tworzenie nowych struktur; w procesie ich powstawania członkowie nabywają nowych umiejętności, postaw i poglądów”²². *Community development* to „proces, poprzez który społeczność lokalna uświadamia sobie swoje potrzeby i cele, szereguje je, nabiera zaufania w swe siły i rozbudza wolę działania dla ich realizacji, znajdując odpowiednie zasady postępowania [...] i podejmuje akcje z uwagi na ustalone potrzeby i cele, a tak czyniąc rozwija postawy i zachowanie, które umożliwiają współdziałanie w społeczności lokalnej”²³.

2.2. Lokalne uwarunkowania rozwoju społecznego

Rozwój społeczności lokalnej opiera się na procesie wrastania w grupy społeczne, których członkiem staje się jednostka, oraz na przyswajaniu sobie w nich odpowiednich ról społecznych (pracownika, wyborcy, ucznia). Pomyślny przebieg tego procesu wymaga takiego dostosowania się jednostki do grupy, które umożliwiłoby przezwyciężanie niekorzystnych sytuacji społecznych²⁴. Aby proces ten nabrał dynamizmu i szerszego wspólnotowego kontekstu, potrzebne jest istnienie sprzyjającej *przestrzeni społecznej*. W czasach globalizacji, a więc braku barier komunikacyjnych i pojawiających się wirtualnych wymiarów przestrzeni społecznej jeszcze bardziej potrzebna jest realna przestrzeń publiczna, kształtująca postawy jednostek i społeczności. Rolę miejsca, gdzie konstytuują się normy i postawy społeczne, nadal najlepiej pełnią i pełnić mogą środowiska lokalne. Rynek miasteczka to przecież swoista agora, która umożliwia dyskusję nad normami, konfrontację i ścieranie wartości oraz przełożenie zewnętrznych impulsów (płynących poprzez media, struktury państwowe) na praktykę własnego życia. Lokalność nadal jest przestrzenią umożliwiającą rozwój społeczny, który ma na celu wzbogacenie sieci powiązań i kontaktów grupowych oraz wzmocnienie wewnętrznych powiązań, wypracowanie pewności siebie i umiejętności tak, by społeczność lokalna (ludzie) mogła znacznie poprawić swoją sytuację. Dlatego rozwój społeczności lokalnych jest to procesem społecznej zmiany, który:

- tworzy swój program poprzez bezpośrednie doświadczenia i potrzeby ludzi mieszkających na danym obszarze,
- wymaga zaangażowania w odkrycie i zmobilizowanie wartości, możliwości i niewykorzystanych umiejętności pojedynczych osób,
- podkreśla znaczenie wspólnego działania jako najskuteczniejszego i twórczego medium, dzięki któremu zachodzić może rozwój osobisty i społeczny,
- stara się wspierać i umożliwiać ludziom sprawowanie coraz większej kontroli nad własnym życiem i uczestniczenie w podejmowaniu decyzji, które ich dotyczą.

Dzięki działaniom w społeczności lokalnej potrzeby społeczne i problemy indywidualne stają się kwestiami publicznymi, rozwiązywanymi poprzez wspólne działania – w efekcie ludzie zaangażowani w takie działania sami nabywają nowe umiejętności i zyskują wiarę we

¹⁹ Najważniejsze jej prace: *Hull House Twenty Years of Hull House* (1910), *the Second Twenty Years at Hull House* (1930)

²⁰ B. G., Polikoff, *With One Bold Act: The Story of Jane Addams*, Boswell Books, New York 1999, s. 76.

²¹ C. de Robetis, *Postępowanie metodyczne w pracy socjalnej z grupami i ze społecznościami*, Śląsk, Katowice 1999, s. 15.

²² Z. T. Wierzbicki, *Aktywizacja i rozwój społeczności lokalnych i środowiskowych*, Warszawa 1987, s. 20.

²³ Ibidem, s. 25.

²⁴ Kamiński A., *Studia i szkice pedagogiczne*, PWN, Warszawa 1978, s.6.

własne siły, przejmując większą kontrolę nad swoim życiem społecznym. Punktem wyjścia dla procesu rozwoju społeczności lokalnej są osobiste doświadczenia ludzi dotyczące kwestii społecznych – doświadczenie ucisku, niekorzystnego położenia, dyskryminacji, wyizolowania, ubóstwa, a więc wszelkiego rodzaju deficytu społecznego. Rozwój społeczności lokalnej to jedno z niewielu działań, które realizowane są zgodnie z programem stworzonym na podstawie analizy problemów osób, którym mają służyć, nie zaś jako „wytwór” struktur organizacyjnych czy administracyjnych. Dzięki niemu może zmienić się „sposób bycia” ludzi w społeczeństwie. Zwykle codzienne zachowania kształtują bowiem jego jakość, powodując zadowolenie i samorealizację lub bezsilność i apatię. Kluczowym pojęciem łączącym wszystkie elementy uruchamiania lokalnego rozwoju społecznego zdaje się być amerykańskie określenie *empowering* („dodawanie siły”), oznaczające proces, przez który osoby i grupy rozwijają świadomość swoich zdolności kontrolowania lub wpływania na siebie i innych oraz uczą się efektywnego stosowania swego wpływu²⁵. Rozumieć przyczyny swojej sytuacji, znać swoje prawa oraz umieć skutecznie działać - to podstawowe umiejętności pozwalające każdemu w pełni uczestniczyć w życiu społecznym.

3. Najważniejsze kierunki i modele rozwoju społeczności lokalnych

Lata doświadczeń i refleksji nad różnymi formami pracy społecznościami zaowocowały próbami całościowego jej ujęcia poprzez skonstruowanie ogólnych prawidłowości lub rozwiązań modelowych. Już pod koniec lat 60 ubiegłego wieku Jack Rothman konceptualnie uporządkował rozmaite nurty definiując na ich podstawie klasyczne trzy modele organizowania społeczności: planowanie społeczne (*social planning*), rozwój lokalny (*locality development*) i akcje społeczne (*social action*), co syntetycznie przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1. Modele Community Organization

	Model A prorozwojowy	Model B planistyczny	Model C akcyjny
1. Kategorie działalności społeczności lokalnych	Pomoc wzajemna; możliwości wewnętrzne społeczności lokalnej i integracja	Rozwiązywanie problemów mające na uwadze poszczególne zagadnienia /celowe zadania/	Zmiana stosunku sił i środków; zasadnicza zmiana instytucji
2. Struktura społeczności lokalnej i jej problemy	Brak norm; brak więzi wzajemnych i nieumiejętność rozwiązania problemów w demokratyczny sposób; statyczna tradycyjna społeczność	Poszczególne problemy społeczne: zdrowie fizyczne i psychiczne, problemy mieszkaniowe, wypoczynek	Słabsze grupy społeczne, nierówność społeczna,
3. Strategia zmian	Wciągnięcie szerokich rzesz mieszkańców do ustalenia i rozwiązania problemów	Zbieranie faktów o istniejących problemach i ustalenie racjonalnych działań zmierzających do ich rozwiązania	Organizowanie ludności nakierowane na umiejętność działania

Źródło: *Community organization, J. Rothman, Planning and Organizing for Social Change: action principles from social science research, New York 1974: 26-27.*

W późniejszych latach Rothman zaktualizował i uszczegółowił tę typologię, która jest z pewnością do dziś najbardziej popularnym podziałem modelowych sposobów postępowania w pracy ze społecznościami lokalnymi²⁶.

Analizując rozmaite sposoby definiowania można wyróżnić – zdaniem autora – w bardziej ogólnym planie trzy najbardziej podstawowe kierunki/modele pracy społecznościami:

(a) *Model pluralistyczny* albo *konserwatywno – liberalny*, który podkreśla, że społeczeństwo składa się z różnych grup interesów rywalizujących między sobą o wpływ na procesy decyzyjne. To podejście uznaje, że niektóre części społeczeństwa są w tej walce upośledzone, zaś rozwój społeczności ma poszerzać proces publicznego podejmowania decyzji dzięki czemu ich głos będzie lepiej słyszalny. Zadanie pracownika społecznościami polega na wspieraniu społeczności podczas ich organizowania się celem znalezieniu wspólnego „głosu” oraz

²⁵ J. Szmagałski *Teoria pracy socjalnej a ideologia i polityka społeczna. Przykład amerykański*, Wydawnictwo UW, Warszawa 1996, s. 153.

²⁶ K. Wódcz, B. Kowalczyk, op. cit.,

wywarciu nacisku na decydentów, żeby więcej uwagi poświęcili potrzebom grup słabszych. W tym modelu podkreśla się znaczenie administracji lokalnej i rynku jako podstawowych aktorów rozwoju lokalnego, jednocześnie redukując rolę mieszkańców, którzy traktowani są w dużej mierze jak klienci. Dlatego rolą wybranych w procesie demokratycznym władz jest przede wszystkim produkowanie dóbr i usług dla mieszkańców. Zarządzanie lokalne przypomina kierowanie prywatnym przedsiębiorstwem, a przywództwo nabiera technokratycznego charakteru. Ocena skuteczności działania struktur władzy dokonuje się poprzez wymiar czysto ekonomiczny, przy zastosowaniu analizy kosztów i strat, a do zarządzania układem lokalnym wprowadzane są strategiczne planowanie i katalogi „produktów”, jako efektów rozwoju lokalnego, który podporządkowany jest wyłącznie wartościom i normom efektywności.

(b) *Model radykalny* pracy nad rozwojem społeczności, który skupia się na definiowaniu i ujawnianiu konfliktu interesów wewnątrz społeczeństwa, by następnie wesprzeć grupy skrzywdzone²⁷ (np. Baldock, 1977; Mayo, 1979; Ledwith, 1997, 2006; Shaw, 2008). Zgodnie z tym modelem, przyczyna biedy i krzywdy tkwi w samym systemie ekonomicznym i odzwierciedla historyczne schematy wyzysku osadzone w instytucjach społecznych i politycznych (Gilchrist 2014). Celem jest redukcja nierówności poprzez rozwiązywanie problemów związanych z dyskryminacją i uprzedzeniami. „Radykalna praca nad rozwojem społeczności podkreśla prawa obywatelskie wszystkich ludzi i dąży do sprawiedliwości społecznej, starając się rozwijać polityczną świadomość oraz wydajne formy zbiorowej organizacji mające doprowadzić do zmian społecznych, głównie poprzez redystrybucję władzy i środków” (Gilchrist 2014:120).

(c) *Model wspólnotowy/obywatelski*, który wyrasta – jak pisze Barbara Lewenstein – z komunitariańskiej krytyki społeczeństwa. Opiera się na znacznym zaangażowaniu w rozwój lokalnego społeczeństwa obywatelskiego (*civic community approach*). „W modelu tym podkreśla się rolę władz lokalnych wyłącznie jako organizatora rozwoju lokalnego, w którym uczestniczą różne grupy społeczne i podmioty instytucjonalne, dyskutujące z władzą lokalną o kierunku tego rozwoju, a także wprowadzające swoje zasoby do tego procesu”²⁸. Następuje marginalizacja roli władz lokalnych na rzecz sieci niewybranych władz (*non-elected authorities*) i quasi-autonomicznych organizacji typu (*quangos*). Eksponuje się znaczenie zrównoważonego rozwoju uwzględniającego zróżnicowane potrzeby społeczne, którego priorytety wypracowywane są w toku szeroko zakrojonego dialogu społecznego. Taki rozwój zakłada inne niż dotychczas jego rozumienie: nie jako procesu przede wszystkim wzrostu ekonomicznego, choć docelowo ten jego wymiar jest również ważny, ale przede wszystkim wzrostu różnego typu kompetencji całej społeczności lokalnej, zorganizowanej w grupy interesu i instytucje pozarządowe. Zakłada się bowiem, że mieszkańcy – obywatele – stanowią podmiot, a nie przedmiot rozwoju lokalnego, który na równi z administracją lokalną produkuje dobra publiczne i zaspokaja potrzeby społeczne. Nawet takie problemy, jak bezrobocie, usługi społeczne, alkoholizm, narkomania czy problemy zdrowotne mogą, a nawet powinny być rozwiązywane w oparciu o zaangażowanie społeczności lokalnej, czyli przyjęcie opcji typu *community based solution*²⁹. W tym ujęciu społeczności lokalne stają się ekspertami, którzy najlepiej potrafią zdefiniować swój problem, stworzyć plan działania, a także zorganizować środki i siły do podjęcia efektywnych rozwiązań. Rolą władz lokalnych natomiast jest wspomaganie tego procesu poprzez tworzenie wokół samorządu sieci obywatelskich i rynkowych instytucji współpracujących. Perspektywa ta, obecna w USA, zyskuje dziś zwolenników również w Europie, zwłaszcza w takich krajach, jak Niemcy i Wielka Brytania, gdzie ostatnie reformy samorządu lokalnego wzmocniły uczestnictwo zorganizowanego społeczeństwa obywatelskiego w zarządzaniu układem lokalnym³⁰.

4. Metodyka pracy społecznościowej

W bogatych zasobach dotyczących metodyki pracy społecznościowej pozytywnie wyróżnia się systematyzujące opracowanie sporządzone dla rządu brytyjskiego pod tytułem „Community Development Challenge”. Grupa wiodących profesjonalistów, naukowców określiła charakterystyczny wkład rozwoju społecznościowego jako „złożony efekt” składający się z „sześciu progresywnych składników:

²⁷ P. Baldock, *Why community action? The historical origins of the radical trend in British community work*, „Community Development Journal”, 1997, vol. 12, s. 68–74; M. Mayo, *Radical politics and community action*, [w:] M. Loney, M. Allen (eds), *The crisis in the inner-city*, Palgrave, London 1979; M. Ledwith, *Participating in transformation: Towards a working model of community empowerment*, Venture Press., Birmingham 1997; M. Ledwith, *Community development*, The Policy Press/ BASW, Bristol 2006; M. Shaw, *Community development and the politics of community*, „Community Development Journal”, vol. 43, 2008.

²⁸ B. Lewenstein, *Między rządzeniem a współrządzeniem. Obywatelskie modele rozwoju społeczności lokalnej* [w:] B. Lewenstein, J. Schindler, R. Skrzypiec (red.), *Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnych*, Wydawnictwa UW, Warszawa 2010, s. 15.

²⁹ Ibidem

³⁰ D. Byrne, *Complexity theory and the social sciences*, Rotledge, London 1998.

- 1) pomaganie ludziom dostrzec, iż w obrębie kwestii publicznych – lokalnych, ale nie tylko - mają wspólne sprawy i że mogą odnieść korzyść wspólnie i autonomicznie pracując nad nimi; ten typ pracy środowiskowej sam w sobie przynosi efekty w postaci redukcji izolacji i alienacji oraz wzrostu kapitału społecznego i kooperacji;
- 2) pomaganie ludziom pracować nad owymi wspólnymi sprawami, często poprzez zawiązywanie grup zadaniowych, złożonych z członków społeczności, wspieranie tych grup w planowaniu i podejmowaniu działań, zachęcaniu do oceny osiągniętych rezultatów jako sposobu podnoszenia ich własnej skuteczności;
- 3) niedyrektywne i etyczne wspieranie i rozwój niezależnych grup w społecznościach oraz ich sieciowanie; efekty: wzrost lokalnego sektora obywatelskiego, wolontariatu, pomocy wzajemnej i usług, wzajemne, międzygrupowe, uczenie się;
- 4) promowanie w toku pracy ze społecznością sprawiedliwości, integracji (*inclusiveness*), partycypacji i współpracy; efekty: poprawa w zakresie partycypacji, kapitału społecznego, współpracy i spójności społecznej;
- 5) wzmacnianie (*empowerment*) członków społeczności i ich organizacji w takim stopniu, by byli w stanie wpływać na i przekształcać działania władz publicznych i świadczone przez nie usługi oraz na inne czynniki oddziałujące na warunki ich życia; efekty: wzrost zaangażowania i wpływu społeczności na dialog: władze publiczne – społeczność oraz na spójność i skuteczność publicznych polityk;
- 6) informowanie i doradzanie władzom publicznym w zakresie problematyki społeczności lokalnych oraz asystowanie im we wzmacnianiu tych społeczności oraz w działaniach podejmowanych w prawdziwym z nimi partnerstwie; efekty: wzrost możliwości władz publicznych i ich organów w angażowaniu się w społeczności, poprawa w zakresie świadczonych przez sektor publiczny usług.

Raport CD Challenge, zatwierdzony przez rząd wzywał do bardziej strategicznego inwestowania w środki rozwoju społecznościowego tak, żeby interwencje były lepiej skoordynowane i bardziej trwałe w dłuższej perspektywie. Mimo to wciąż funkcjonuje powszechne niezrozumienie wkładu, jaki rozwój społeczności może wnieść do procesu wzmocnienia społeczeństwa obywatelskiego, zachęcania do czynnego obywatelstwa i zwalczania nierówności. Koncepcja silnie powiązanej społeczności (*well-connected*) została zaprezentowana jako metoda, sposób zapanowanie nad chaosem, a także opracowywanie innowacyjnych rozwiązań dla trudnych problemów. Dodano tu także najnowsze rozwiązania zaczerpnięte z nauk społecznych wykorzystujące teorię złożoności (*complexity theory*), a także rozwiązania z dziedziny technologii informacji. Praca społecznościowa nabiera współcześnie cech sposobu budowania „sieci publicznego szacunku”³¹, którego istotą jest kapitał społeczny uznaje, czyli codzienne relacje pomiędzy sąsiadami, kolegami z pracy i przyjaciółmi, a nawet przypadkowymi znajomymi, które posiadają wartość dla poszczególnych osób oraz dla społeczeństwa jako całości³².

Rozwój społeczności w warunkach dużego miasta stosowany jest pod różnymi auspicjami, włącznie ze służbą zdrowia, rewitalizacją, zwalczaniem przestępczości, itp., czyli wszędzie tam, gdzie pojawia się wspólne przeświadczenie o „uczestnictwie społeczności” i/lub „zaangażowaniu obywatelskim” jako niezbędnych i pożądanym przesłankach dla społecznego postępu³³. Pracownik społecznościowy łączy profesjonalizm z emocjonalnym zaangażowaniem, jakie cechuje społecznika. Pełni dwie podstawowe funkcje³⁴: (1) Środowiskowe (facylitowanie kontaktów społecznych, wzmacnianie i wyrównywanie szans, moderowanie środowiskowych sytuacji edukacyjnych, zaangażowanie i mobilizowanie społeczności, budowanie więzi i relacji środowiskowych.); (2) zawodowe (działanie w oparciu o metody partycypacji i rozwoju społeczności lokalnej, projektowanie i zarządzanie zmianą, ewaluowanie zmiany społecznej). W przytoczone typologii akcentowane są bardziej funkcje środowiskowe niż zawodowe, bowiem pracownikiem społecznościowym/animatorem społecznym jest w warunkach polskich nadal bardziej zawodowy pracownik różnych dziedzin życia/zawodów: instruktor kulturalno-oświatowy, nauczyciel, pracownik socjalny, lub społecznik czy lider organizacji pozarządowej niż animator społeczny rozumiany jako odrębny profesja³⁵. Takie ujęcie animatora nie wyklucza jednak uformowania odrębnego zawodu. Niezależnie od statusu zawodowego wykonując zadania społecznościowe trzeba posiadać umiejętności i kompetencje w zakresie:

- rozwijania partnerskich relacji w środowisku poprzez budowanie koalicji;
- komunikacji pomiędzy potencjalnymi partnerami społecznymi poprzez wypracowywanie kontaktów i relacji zarówno z, jak i pomiędzy kluczowymi postaciami;

³¹ Jacobs J., *The death and life of great American cities*, Cape, London 1961.

³² Dekker P., Uslaner E. M. (eds.), *Social capital and participation in everyday life*, Routledge, London 2001.

³³ Henderson P., *An historical perspective on community development in the UK – power, politics and radical action*, [w:] *Communities developing for health*, P. Ashton, A. Hobbs (eds.), Health for All, Liverpool 2000.

³⁴ Skrzypczak B, *Profil animatora społecznego*, (w) *Kim jest animator społeczny*, red., P. Henzler, B. Skrzypczak, Instytut Radlińskiej, Warszawa 2006, s. 8-24.

³⁵ Naumiuk A., *Edukacja – Partycypacja – Zmiana w doświadczeniach i wyobrażeniach działaczy lokalnych (animatorów społecznych)*, Wydawnictwo UW, Warszawa 2014.

- nakreślenia profilu społeczności – poznanie mieszkańców, historii, problemów itp.
- podejmowania wspólnych decyzji poprzez dochodzenie do konsensusu i określanie wspólnego celu;
- pracowania przy wykorzystaniu zjawiska dynamiki grupy;
- podtrzymywania zaangażowania i motywowanie innych;
- tworzenia sieci – praca ponad granicami, pielęgnowanie kontaktów;
- zarządzania informacją i zasobami.

Posiadając takie kompetencje, animator umożliwia mieszkańcom zmianę wzorów kulturowych (od biernej postawy po aktywną), w kierunku postawy obywatelskiej ukierunkowanej na kooperację. Ułatwia włączenia się w życie grup i społeczności, dzięki czemu mieszkańcy odkrywają wartości wspólnoty, solidarności, satysfakcji z pomocy innym, a więc następuje zmiana hierarchii wartości w kierunku współpracy na rzecz dobra wspólnego. Animator społeczny nie pracuje z jedną grupą, lecz inspiruje powstanie wielu grup w środowisku. Następnie usamodzielnia grupy (znajduje lidera), a sam koncentruje się na relacjach międzygrupowych, na tworzeniu związków, sieci i kontaktów w środowisku, które powinny sprzyjać wytworzeniu mechanizmu synergii, a więc osiągnięcia większej efektywności, niż wynikałoby z prostego sumowania potencjału, jaki mają poszczególne grupy czy ogólnie mieszkańcy. Uruchamia w ten sposób wewnętrzny potencjał środowiska. Inicjuje proces rozwoju (zaspokajanie potrzeb, rozwiązywanie problemów), w oparciu o własne zasoby. Animator społeczny jest refleksyjnym praktykiem umiejętnie wykorzystującym techniki, narzędzia, które wychodząc od zasobów mieszkańców określonej społeczności, poprzez motywację i edukację umożliwiają samoorganizację mieszkańców w celu samodzielnego zaspokajania ich potrzeb.

Wśród wielu podejść społecznościowych na szczególną uwagę zasługuje *rozwój oparty o zasoby i potencjały (Asset-Based Community Development ABCD)*³⁶ czyli metoda, która skupia się na odkrywaniu i mobilizacji zasobów już w społeczności istniejących. Zalety społeczności są środkami, które stają się cenne, kiedy się je skumuluje i uczyni pożytecznymi. Podejście *ABCD* daje obywatelom narzędzia do znalezienia i mobilizacji tego, co posiadają, na rzecz budowy silniejszej społeczności. Zawiera w sobie nowe rozumowanie: jeśli coraz więcej osób współpracuje ze sobą w partnerstwach, to są one w stanie rozwiązywać poważne problemy oraz osiągać zamierzone cele. W przypadku udanego budowania społeczności istnieją trzy wymiary, które łączą i aktywizują społeczności: (a) oparcie na zasobach (*asset-based*), koncentrujemy się na odkrywaniu tego, co może być pożyteczne wewnątrz społeczności; (b) skupienie się na tym, co wewnątrz (internally focused) najlepiej zacząć od tego, co możemy znaleźć w środku społeczności. Ludzie w niej żyjący są najważniejszymi współautorami sprawnie funkcjonującej społeczności; (c) napędzanie relacjami (*relationship driven*), czyli świadomość, że wspólnoty umacniają się tylko dzięki połączeniom między ludźmi, które umożliwiają im wykazanie się swoimi talentami. Tworzenie relacji to podstawowe działanie w budowaniu społeczności. Kluczem rozwoju/rewitalizacji społeczności lokalnej jest zlokalizowanie wszystkich dostępnych lokalnych zasobów i ich połączenie w ten sposób, aby zwieliokrotnić ich siłę i skuteczność, a także włączenie do pracy nad rozwojem lokalnym tych lokalnych instytucji, które nie są jeszcze w to zaangażowane. Odradzanie społeczności polega więc na łączenie własnych sił w nowe kombinacje, nowe struktury, nowe źródła dochodów i kontroli, a także nowe możliwości dla ekonomii. Dla twórców społeczności koncentrujących się na zasobach, odbudowa tych lokalnych relacji stanowi najbardziej obiecującą drogę, prowadzącą do skutecznego rozwoju społeczności³⁷.

5. Edukacja środowiskowa i lokalna

Od kilku lat w obszarze pracy nad rozwojem społeczności lokalnych zwraca się uwagę na aspekty edukacyjne. Ten kierunek edukacyjny określa się najczęściej jako edukację środowiskową lub lokalną (*community education, local education*). Ma ona dwa podstawowe wymiary: pierwszy (szerszy) jest związany z orientacją środowiskową w naukach społecznych, która skupia się na aktywizacji społeczności lokalnej i działaniach społecznych wspomagających rozwój środowiska lokalnego; drugi (węższy) jest koncepcją edukacyjną koncentrującą się na organizowaniu społeczności lokalnej wokół zadań społeczno-wychowawczych, socjalnych i kulturalnych. Edukacja środowiskowa jest ona procesem realizowanym (1) w środowisku, (2) ze środowiskiem, (3) przez środowisko i (4) dla środowiska, z wykorzystaniem profesjonalnego, zewnętrznego wsparcia (ale owo „dla” nieprzypadkowo znajduje się dopiero na czwartym miejscu). Jej celem jest rozpoznawanie, ocenianie oraz rozwijanie miejscowych zasobów społecznych i kulturowych, zaś drogą kształtowanie poczucia tożsamości, zarówno lokalnej, jak i ogólnonarodowej oraz europejskiej. Zadania, obszary, formy oraz środki edukacji środowiskowej skupiają się na tym co wspólne, co łączy ludzi, co umożliwia

³⁶ Moore G., O'Brien J., *Rozwój społeczności w oparciu o zasoby. Model ABCD praktyce*, Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL, Warszawa 2013.

³⁷ Moore op. cit., s. 46.

wzajemne zrozumienie oraz współdziałanie. Edukacja środowiskowa ma charakter obywatelski i odwołuje się w swych założeniach do praw człowieka, zasad demokracji, sprawiedliwości społecznej i poszanowania dla przyrody³⁸ (Theiss 2006, s. 12-13). W procesie organizowania społeczności lokalnej jest ukierunkowana w szczególności na:

- wypracowywanie świadomości zmian społecznych i zrozumienia problemów i perspektyw poprzez pracę na rzecz zmian społecznych, ekonomicznych i politycznych,
- umożliwienie ludziom uzyskania fachowej wiedzy i umiejętności koniecznych do wspierania ich własnych zamierzeń,
- umożliwienie ludziom uznania wartości wpływających na sposób ich pracy.

Edukacja środowiskowa to proces formalnej (w ramach systemu oświaty) pozaformalnej (organizowanej poza systemem oświaty) ale oraz nieformalnej (całkowicie oddolnej) edukacji dzieci, młodzieży i osób dorosłych, który jest związany z realizacją potrzeb, dążeń oraz planów (indywidualnych, grupowych, środowiskowych), w szczególności edukacyjnych, kulturowych i politycznych. Łączy ona edukację szkolną z pozaszkolną, wykraczając poza granice pasywnej percepcji określonych treści i jest związana z udziałem ludzi w praktyce społecznej, czego efektem jest kształtowanie zaangażowanych postaw, a poprzez nie aktywnej oraz kreatywnej społeczności. Proces ten jest ściśle związany z (samo)kształceniem podmiotowości zarówno osób, grup, jak i społeczności lokalnych, który jest realizowany w oparciu o siły własne środowiska. Istotą edukacji środowiskowej jest wzbogacanie oraz pomnażanie pozytywnych składników rzeczywistości oraz kompensowanie występujących braków, jak również zapobieganie powstawaniu niekorzystnych wpływów wychowawczych³⁹. Edukacja środowiska jako swoista działalność podejmowana wspólnie i z własnej inicjatywy przez podmioty, wchodzące w skład środowiska jest ukierunkowana na:

- poszerzanie poziomu wiedzy społeczności lokalnej z zakresu spraw dotyczących środowiska oraz procesu jego samorozwoju i modernizacji, wraz z kształtowaniem umiejętności niezbędnych w działaniach ukierunkowanych na rozwój,
- rozwiązywanie lokalnych problemów,
- optymalne zaspakajanie potrzeb zarówno dzieci i młodzieży, jak i osób dorosłych,
- kształtowanie postaw prospołecznych i obywatelskich⁴⁰.

Celem uczenia się i rozwoju społeczności jest rozwijanie kompetencji społecznych jednostek i grup w każdym wieku, które nabierają ich poprzez działań w społeczności lokalnej w celu poprawy jakości ich życia. Ma więc przede wszystkim charakter *edukacji społecznej* skupionej na uczestnictwie w życiu społecznym. Wraz ze wzrostem kompetencji umożliwia włączenie się w proces podejmowania decyzji i staje się *edukacją obywatelską* związaną z działaniem w sferze publicznej. Oba procesy edukacyjne (społeczny i obywatelski) mogą się nakładać na siebie i wzajemnie uzupełniać. Istotnym czynnikiem jest przestrzeń, w której są uruchamiane. Jeśli mamy na myśli terytorium fizyczne mówimy wówczas o edukacji lokalnej (*local education*) jeśli przede wszystkim akcentujemy relacje międzyludzkie to zachodzi społecznościowa (*community education*)⁴¹.

Kluczowym narzędziem metodycznym używanym przez animatorów społeczności lokalnej jest „tworzenie sytuacji edukacyjnych” polegające na aranżowaniu w przestrzeni publicznej do grupowej i indywidualnej aktywności poznawczej. Poprzez włączanie mieszkańców w cały proces działań ukierunkowanych na zmianę (diagnoza, planowanie, realizację oraz ewaluacja) winien on tworzyć przestrzeń i warunki do edukacji nieformalnej, wzmacniając ją edukacją pozaformalną przez organizowanie zajęć, warsztatów, spotkań, itp. Celem tego jest nie tylko zwiększanie wiedzy i umiejętności, ale również poziomu aktywności i zaangażowania oraz kształtowanie postaw prospołecznych i zachowań ukierunkowanych na wspólne dobro. W tworzeniu sytuacji edukacyjnych w ramach procesu organizowania społeczności lokalnej należy wziąć pod uwagę specyfikę kształcenia i samokształcenia osób dorosłych. To one są bowiem podstawowymi adresatami oddziaływania edukacyjnego i dlatego w ramach pracy społecznościowej nie powinno się organizować zajęć zbliżonych do lekcji w szkole czy kursach kształcenia nauczycieli. Jednym z bardziej znanych modeli uczenia się ludzi dorosłych jest tzw. Cykl Kolba, który zakłada uczenie się przez doświadczenie oraz jego analizę. Uczenie się to w tym ujęciu proces ciągłej modyfikacji posiadanych doświadczeń przez kolejne. Ma to miejsce w różnych sytuacjach, nie tylko w szkole, ale przede wszystkim w trakcie interakcji ze środowiskiem. W procesie uczenia się przez doświadczenie można wyodrębnić cztery etapy:

- *konkretne doświadczenie*: uczestnik w trakcie sytuacji edukacyjnej doświadcza czegoś na sobie; doświadczenia te są zgodne z jego dotychczasowymi poglądami lub im przeczą,

³⁸ Theiss, op. cit., s. 12-13.

³⁹ Ibidem, s. 17-18.

⁴⁰ Winiarski M., *Edukacja środowiskowa – istota, wymiary, aktualne problemy*, [w:] *Pedagogika społeczna. Dokonania – aktualności – perspektywy*, S. Kawula (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2002, s. 36.

⁴¹ Naumiuk, op. cit.

- *refleksyjna obserwacja*: nowe doświadczenie jest analizowane i poddawane refleksji, czyli oglądowi z różnych perspektyw,
- *abstrakcyjna konceptualizacja*: uczący się kontynuując analizę danych, zaczyna wyciągać wnioski z doświadczenia i tworzy uogólnienia oraz pewne własne teorie, które prowadzą do zintegrowania jego obserwacji w logiczną całość, co rozpoczyna proces internalizacji tego, czego nauczył się z przeżytego doświadczenia,
- *aktywne eksperymentowanie*: etap ten rozpoczyna się, gdy osoba ucząca się zmienia swoje zachowanie: jest to etap eksperymentowania i sprawdzania nowej wiedzy w praktyce.

Istotą tak ujmowanego procesu jest to, że tworzy on powtarzający się cykl, co oznacza, że po zakończeniu pełnego obiegu, rozpoczyna się kolejny. Merytoryczne treści, wartości czy obraz świata zawarte w podejściu edukacji środowiskowej powinny być propozycją, wobec której podmiot uczący się może się dookreślić, opowiedzieć oraz po swojemu ją przyswoić. Ważne w tym zakresie jest stworzenie przestrzeni psychologicznej sprzyjającej istnieniu sytuacji edukacyjnej. Ważnym elementem, od którego należy zacząć jest tzw. kontakt i kontrakt. Animator, jak również inne osoby odpowiedzialne za proces uczenia, powinny być świadome relacji, jakie panują w grupie oraz dbać o dobry kontakt z uczestnikami i pomiędzy nimi. Kontakt polega zatem na ustalaniu zwykłych ludzkich relacji pomiędzy osobami zainteresowanym uczeniem się. Osoby prowadzące spotkania o charakterze edukacyjnym muszą tworzyć przestrzeń do uczenia się i atmosferę sprzyjającą uczeniu się. Kontrakt wiąże się z ustalaniem warunków wspólnego uczenia się, jak również wypowiedzenia się w zakresie kwestii fundamentalnych dotyczących tego czy uczestnicy podchodzą poważnie do sprawy i czy chcą się uczyć

6. Ośrodki i nurty pracy społecznościami w Polsce

W naszym kraju nurt pracy ze społecznością lokalną zaczął się intensywnie rozwijać, podobnie jak w innych krajach, w drugiej połowie XIX wieku. Polska historia „środowiskowego pomagania” ma charakter oświatowy, a jej symboliczną twórczynią była Helena Radlińska (1879-1952). Wyróżnikiem jej szerokiej aktywności społecznej i publicznej było to, że „jako pierwsza spośród tej falangi działaczy pokusiła się o uzbrojenie owej aktywności w refleksję teoretyczną, wspartą badaniami naukowymi”⁴². Zwornikiem jej koncepcji naukowych, społecznych i publicznych była pedagogika społeczna rozumiana jako: „przetwarzanie środowiska w procesie przemian, w imię ideału i siłami ludzkimi (indywidualnymi i zbiorowymi). Na przełomie XIX i XX wieku rodziły się też pierwsze polskie instytucje społecznościowe. Swoistym fenomenem był z pewnością ruch instytucjonalny domów społecznych/ludowych⁴³. Dynamika ich rozwoju, zwłaszcza już po uzyskaniu przez Polskę niepodległości, była tak duża, że pod koniec lat trzydziestych ich liczbę oceniano na blisko pięć i pół tysiąca, podczas gdy tuż po odzyskaniu niepodległości było ich zaledwie 185⁴⁴. Jako pierwszy w całościowy sposób przybliżył wiedzę z zakresu aktywizacji i rozwoju społeczności lokalnych w polskiej debacie naukowej pedagog społeczny Zbigniew Wierzbicki, autor książek: *Żmijca w pół wieku później* (1963), *Badania amerykańskie nad aktywizacją społeczności lokalnej* (1969); *Socjologia wsi w Stanach Zjednoczonych: stan i tendencje rozwojowe* (1970, wspólnie z Alvinem L. Bertrandum) oraz *Aktywizacja i rozwój społeczności lokalnych i środowiskowych* (1987). Z. T. Wierzbicki, uważał, że „nową szansę stwarza ruch aktywizacji i rozwoju społeczności lokalnej, gdyż w każdej społeczności można znaleźć choć kilka osób nieobojętnych na sprawy własnej gromady, gminy czy regionu, a więc osób o bardziej rozwiniętym patriotyzmie lokalnym, które mogą poprzez odpowiednio postawione cele i właściwe działanie ożywić społeczność i zintegrować ją na nowo wokół zaakceptowanego programu”. Współczesną historię polskiej pracy społecznościowej uruchomiła transformacja ustrojowa, a w jej ramach reforma samorządowa z 1990 r. W tym czasie (lata 90. XX w.) – w pewnym uproszczeniu – można zaobserwować w cztery kształtujące się nurty aktywizacji i rozwoju społeczności lokalnych:

- (1) nurt animacji społeczno-kulturalnej reprezentowany przez ruch Małych Ojczyzn wspierany przez Fundację Kultury, nawiązujący do tradycji i doświadczeń pedagogiki społecznej, a także dorobku ruchu regionalnego;
- (2) nurt stymulowania lokalnego rozwoju społeczno-gospodarczego (np. działania Fundacji Inicjatyw Społeczno-Ekonomicznych FISE)
- (3) nurt zwiększania partycypacji społecznej i obywatelskiej. Przykładem tego typu aktywności był Program Dialog Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej, czy nieco późniejszy Local Government Partnership Programme LGPP;

⁴² A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*, PWN, Warszawa 1982, s. 20-21.

⁴³ T. Kaźmierczak, *Dom ludowy (społeczny) – zapomniana instytucja samoorganizacji i upodmiotowienia społeczności wiejskich i miejskich*, [w:] *Praca środowiskowa w Polsce – tradycja i teraźniejszość*, red. M. Rymusza, ISP, Warszawa 2014.

⁴⁴ Szczegółowe dane na temat liczby domów społecznych znaleźć można w książce E. obrowska, *Przemiany modelowe domu kultury*, Kraków 1997.. W 1937 r. funkcjonowało w Polsce 4828 domów społecznych, a ponad 500 było w stanie organizacji. Ich organizatorami były najczęściej stowarzyszenia np. Polska Macierz Szkolna, Akcja Katolicka czy Towarzystwo Szkoły Ludowej⁴⁴.

- (4) nurt rozproszony i incydentalny (wiele różnorodnych działań, z reguły bez kontynuacji) aktywność tworzącego się sektora pozarządowego, której część miała charakter aktywizacji lokalnej.

Charakterystycznym zjawiskiem wszystkich tych nurtów było uzależnienie od finansowania zagranicznego. Inicjatywy o charakterze społecznościowym finansowane były głównie z funduszy amerykańskich, angielski i holenderskich, czyli krajów o rozwiniętym sektorze społecznościowym. Dużo mniejsze znaczenie w tym czasie miały fundusze Unii Europejskiej. W latach 90. XX w. ukazały się też pierwsze publikacje naukowe i metodyczne z zakresu pracy społecznościowej. Były to najczęściej polskie wersje zachodnich poradników: jak rozwijać partycypację i dialog obywatelski na poziomie lokalnym. W serii Biblioteka Pracownika Socjalnego ukazały się też pierwsze publikacje odnoszące się do pracy społecznościowej jako formy pracy socjalnej⁴⁵. Praktyczne testowanie potencjału podejścia społecznościowego/środowiskowego w systemie pomocy społecznej rozpoczęło się jednak później u schyłku lat 90. XX w. Ukształtowały się wówczas dwa pozarządowe ośrodki promujące pracę ze społecznością lokalną widząc w tym swoją podstawową misję:

- (1) Fundacja Centrum Innowacji Społecznej w Poznaniu, która obok pracy socjalnej rozwijała też działania z radami mieszkańców na poznańskich osiedlach.
- (2) stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL w Warszawie, które obok nurtu środowiskowej pracy socjalnej rozwijało pracę społecznościową w innych branżach (kultura, ekologia, oświata).

Także w tym okresie promowanie i rozwijanie programów społecznościowych było finansowane całkowicie ze źródeł zewnętrznych. Samorządy i instytucje lokalne (ośrodki pomocy społecznej) niezwykle ostrożnie angażowały się w tego typu projekty, ich aktywność na tym polu była najczęściej wynikiem indywidualnego zaangażowania poszczególnych osób odkrywających potencjał pracy społecznościowej.

Pierwsza połowa XXI wieku to stopniowe odkrywanie pracy ze społecznościami lokalnymi przez organizacje tzw. infrastruktury pozarządowej wspierającej inne (lokalne) organizacje pozarządowe (głównie były to regionalne ośrodki tworzące sieć SPLOT), które współpracując ze Stowarzyszeniem CAL lub w oparciu o własne poszukiwania zaczęły adaptować mechanizmy animacji społecznej. W końcu pierwszej dekady XXI wieku można przyjąć, że ustabilizowały się nowe ośrodki promujące społecznościową pracę⁴⁶:

- (1) nadal aktywne i stale poszerzające zakres swego oddziaływania stowarzyszenie Centrum Wspierania Aktywności Lokalnej CAL w Warszawie, które aspiruje do ogólnopolskiego ośrodka metodycznego w zakresie pracy społecznościowej zwłaszcza w edukacyjnym ujęciu;
- (2) Program Działaj Lokalnie prowadzony przez stowarzyszenie Akademia Rozwoju Filantropii w Polsce ze środków Polsko Amerykańskiej Fundacji Wolności;
- (3) sieć Lokalnych Grup Działania programu wsparcia dla środowisk wiejskich finansowana ze środków unijnego programu Leader Plus;
- (4) rozproszone inicjatywy lokalnych organizacji pozarządowych, samorządów, regionalne działania niektórych ośrodków sieci SPLOT; wybrane projekty fundacji ogólnopolskich (np. Fundacji Wspomagania Wsi, Fundacji Dzieci i Młodzieży, Fundacji Rozwoju Demokracji Lokalnej);
- (5) działania Regionalnych Ośrodków Europejskiego Funduszu Społecznego wspierana metodycznie przez Stowarzyszenie CAL w ramach Akademii Rozwoju Lokalnego.

Istotnym, nowym impulsem jaki pojawił się na początku drugiej dekady XXI wieku było:

- (1) uruchomienie wieloletnich projektów systemowych pilotowanych przez Centrum Rozwoju Zasobów ludzkich („Wypracowanie standardów środowiskowej pracy socjalnej-organizowanie społeczności lokalnej” i „Rewitalizacja społeczna”); Dzięki temu, obok przetestowania różnorodnych form pracy społecznościowej, zbudowano obszerne kompendium wiedzy (poradniki, opracowania naukowe, tłumaczenia).
- (2) położenie nacisku na upowszechnienie różnorodnych form partycypacji społecznej/obywatelskiej i publicznej (m in. systemowy projekt „Decydujemy Razem”), które siłą rzeczy musiały korzystać metod aktywizowania społeczności lokalnych.

Od 2015 r. wdrażane są nowe programy istotne dla aktywizowania i rozwoju społeczności lokalnych. Nadzieję w tym względzie budzi zwłaszcza projekty realizowane za sprawą ustawy o rewitalizacji (zwłaszcza dla terenów miejskich) i nowe rozwiązania wprowadzane w Lokalnych Grupach Działania kładące nacisk na rozwój kapitału społecznego (tereny wiejskie). Niestety najbardziej obiecujące i zaawansowane „unijne” narzędzie pracy społecznościowej jakim jest „Rozwój Lokalny Kierowany przez Społeczność” RLKS) zostało zmarginalizowane, a jego wdrożenie ograniczono do województwa kujawsko-pomorskiego i podlaskiego.

⁴⁵ Wódcz K., *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Śląsk, Katowice 1998, C. de Robertis, *Metody działania w pracy socjalnej*, Śląsk, Katowice 1998; C. de Robertis, *Postępowanie metodyczne w pracy socjalnej z grupami i ze społecznościami*, Śląsk, Katowice 1999

⁴⁶ B. Skrzypczak, *Współczynnik społecznościowy. Edukacyjne (re)konstruowanie instytucji społecznościowych – w perspektywie pedagogiki społecznej*, Akapit, Toruń 2016.

Bibliografia

- 1) B. Bąbska, P. Jordan, *Organizator społeczności lokalnej jako refleksyjny praktyk* [w:]
- 2) B. Bąbska, P. Jordan, T. Kaźmierczak, M. Mendel, M. Dudkiewicz, M. Popłońska M. Rymśza, *ABC organizowania społeczności lokalnej. Organizator społeczności lokalnej – refleksyjny praktyk. Poradnik 2*, ISP/CAL, Warszawa 2014.
- 3) P. Baldock, *Why community action? The historical origins of the radical trend in British community work*, „Community Development Journal”, 1977, vol. 12, s. 68–74.
- 4) C. Bell, H. Newby, *Community Studies*, Unwin, London 1971.
- 5) E. Bobrowska, *Dom kultury jako instytucja społeczeństwa obywatelskiego* [w:] *Dom kultury XXI wieku. Wizje, niepokoje, rozwiązania*, B. Jedlewska, B. Skrzypczak red. Centrum Edukacji i Inicjatyw Kulturalnych, Olsztyn 2009. Briggs, A. Macartney, *Toynbee Hall. The first hundred years*, Routledge and Kegan Paul, London 1984.
- 6) D. Byrne, *Complexity theory and the social sciences*, Rotledge, London 1998.
- 7) A. Brzezińska, *Samoorganizacja i samopomoc jako warunki i skutki aktywności społeczności lokalnych*, „Polityka Społeczna”, numer specjalny, *Aktywizacja społeczna a rozwój społeczności: zasoby, kompetencje, partnerstwo*, Warszawa 2011.
- 8) B. Butcher H. Henderson, J. Smith, *Community and Public Policy*, London 1993.
- 9) C. Cokburn, *The Local State. Management of cities and people*, London 1977.
- 10) Crossley N., *Social Class*, [w:] *Pierre Bourdieu: Key Concept*, M. Grenfell (red.) Acumen Publishing Limited Durham 2008.
- 11) G. Craig, W. Mak, *The Hong Kong Declaration: Building democratic institutions and civil society through community development, in the Asia-Pacific Region*, IACD, Hong Kong 2007.
- 12) G. Craig, K. Popple, Shaw M. (eds), *Community development in theory and practice: An international reader*, Spokesman, Nottingham 2008.
- 13) P. Dekker, E. M., Uslaner (eds), *Social capital and participation in everyday life*, Routledge, London 2001.
- 14) C. de Robertis, *Metody działania w pracy socjalnej*, Śląsk, Katowice 1998.
- 15) C. de Robertis, *Postępowanie metodyczne w pracy socjalnej z grupami i ze społecznościami*, Śląsk, Katowice 1999.
- 16) W. Gardner, *Building Community*, Independent Sector, Washington., 1990.
- 17) P. Henderson, *An historical perspective on community development in the UK – power, politics and radical action*, [w:] P. Ashton and A. Hobbs (eds), *Communities developing for health*, Health for All, Liverpool 2000.
- 18) J. Hulewicz, *Zarys dziejów pracy kulturalno-oświatowej*, cz.1., Warszawa 1960.
- 19) J. Jacobs, *The death and life of great American cities*, Cape, London 1961.
- 20) P. Jordan, B. Skrzypczak (red.), *Ośrodek pomocy i aktywności społecznej – renesans pracy środowiskowej*, CAL, Warszawa 2007.
- 21) T. Kaźmierczak, *Dom ludowy (społeczny) – zapomniana instytucja samoorganizacji i upodmiotowienia społeczności wiejskich i miejskich*, [w:] *Praca środowiskowa w Polsce – tradycja i teraźniejszość*, red. M. Rymśza, ISP, Warszawa 2014.
- 22) A. Kamiński, *Studia i szkice pedagogiczne*, PWN, Warszawa 1978.
- 23) A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*, PWN, Warszawa 1982.
- 24) M. Ledwith, *Participating in transformation: Towards a working model of community empowerment*, Venture Press., Birmingham 1997.
- 25) M. Ledwith, *Community development*, The Policy Press/ BASW, Bristol 2006.
- 26) B. Lewenstein, *Między rządzeniem a współrządzeniem. Obywatelskie modele rozwoju społeczności lokalnej* [w:] B. Lewenstein, J. Schindler, R. Skrzypiec (red.), *Partycypacja społeczna i aktywizacja w rozwiązywaniu problemów społeczności lokalnych*, Wydawnictwa UW, Warszawa 2010.
- 27) E. McCluskey, M. Szczepański, *Demokracja lokalna i partycypacja obywatelska: zachodnioeuropejskie i amerykańskie doświadczenia, polskie obawy i perspektywy*, Tychy-Bielsko Biała 2003.
- 28) M. Mayo, *Radical politics and community action*, [w:] M. Loney, Allen M. (eds), *The crisis in the inner-city*, Palgrave, London 1979.
- 29) M. Mayo, *Community work* [w:] Adams R., Dominelli L., Payne M. (red.) *Social Work. Themes, Issues and Critical Debates*, Houndmills, Palgrave 1998.
- 30) M. Mayo, *Community development, contestations, continuities and change*, [w:] *Community development in theory and practice: An international reader*, G. Craig, K. Popple, M. Shaw (red.), Spokesman, Nottingham 2008.
- 31) S. Meacham, *Toynbee Hall and Social Reform 1880–1914. The search for community*, Yale University Press, New Haven 1987.

- A. Middleton, A. Murie, R. Groves, *Social capital and neighbourhoods that work*, „Urban Studies”, vol. 42, 2005.
- 32) Moore, J. O'Brien, *Rozwój społeczności w oparciu o zasoby. Model ABCD praktyce*. CAL, Warszawa 2013.
- 33) Moore, *Capital*, [w:] *Pierre Bourdieu: Key Concepts*, M. Grenfell (red.) Acumen Publishing Limited, Durham 2008.
- 34) E. Netting, M. Kettner, S. L. Mc Murtry i M. L. Thomas, *Makropraktyka pracy socjalnej*, CAL, Warszawa 2013.
- A. Naumiuk, *Edukacja – Partycypacja – Zmiana. W doświadczeniach i wyobrażeniach działaczy lokalnych (animatorów społecznych)*, WUW, Warszawa 2014.
- 35) J. Otto, *Marketing relacji. Koncepcja i stosowanie*, Warszawa 2001
- 36) G., Polikoff, *With One Bold Act: The Story of Jane Addams*, Boswell Books, New York 1999.
- 37) K. Popple, *Analysing community work*, Maidenhead-Philadelphia 2000,
- 38) E. Pskj-Piotrowska, *Aktywizacja i rozwój lokalny jako program i metoda działania na rzecz zmian*, „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Sociologica 37, 2011.
- 39) M. Ross, *Community Organization: Theory, Principles and Practice*, New York 1967.
- 40) J. Rothman, *Three Models of Community Organization Practice*, [w:] Kramer, R., Specht, H., *Readings in Community Organization Practice*, Prentice-Hall, 1975.
- 41) M. Rymśa red., *Praca środowiskowa w Polsce – tradycja i teraźniejszość*, ISP, Warszawa 2014.
- 42) H. Sęk, A. I. Brzezińska, *Podstawy pomocy psychologicznej*, w: J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia akademicka. Podręcznik*, tom 2, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2010.
- 43) M. Shaw, *Community development and the politics of community*, „Community Development Journal”, vol. 43, 2008.
- 44) B. Skrzypczak, *Współczynnik społecznościowy. Edukacyjne (re)konstruowanie instytucji społecznościowych – w perspektywie pedagogiki społecznej*, Akapit, Toruń 2016.
- 45) B. Skrzypczak, *Profil animatora społecznego*, [w:] *Kim jest animator społeczny*, red. P. Henzler, B. Skrzypczak, CAL, Warszawa 2005.
- 46) M. Snyder, *In the footsteps of Kurt Lewin: practical theorizing, action research, and the psychology of social action*, „Journal of Social Issues”, Vol. 65, 2009, s. 235.
- 47) J. Szmagałski *Teoria pracy socjalnej a ideologia i polityka społeczna. Przykład amerykański*, Wydawnictwo UW, Warszawa 1996.
- 48) P. Świaniewicz, U. Klimska, A. Mielczarek, *Nierówne koalicje – liderzy miejscy w poszukiwaniu nowego modelu zarządzania rozwojem*, Warszawa 2004.
- 49) M. Theiss, *Krewni – znajomi – obywatele. Kapitał społeczny a lokalna polityka społeczna*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2007.
- 50) M. Taylor, *Communities in the lead: power, organisational capacity and social capital*, „Urban Studies”, vol. 37, 2000, s. 1019–1035
- 51) J. A. Trolander, *Professionalism and Social Change: From the Settlement House Movement to Neighborhood Centers, 1886 to the Present*, Columbia University Press, New York 1987.
- 52) A. Twelvetrees, *Community work*, Macmillan. Basingstoke 1982.
- 53) Z. Wejman., *Kontraktowanie usług społecznych*, Warszawa 2003.
- 54) W. Whyte, *Street Corner Society*. University of Chicago Press, Chicago 1943. Robertis.
- 55) Z. T. Wierzbicki, *Badania amerykańskie nad aktywizacją społeczności lokalnej*, Warszawa 1969.
- 56) Z. T. Wierzbicki Z., *Aktywizacja i rozwój społeczności lokalnych i środowiskowych*, Warszawa 1987.
- 57) K. Wódz, *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Śląsk, Katowice 1998.
- 58) K. Wódz, B. Kowalczyk, *Organizowanie społeczności. Modele i strategie działania*, CRZL, Warszawa 2014.

Notatki:
